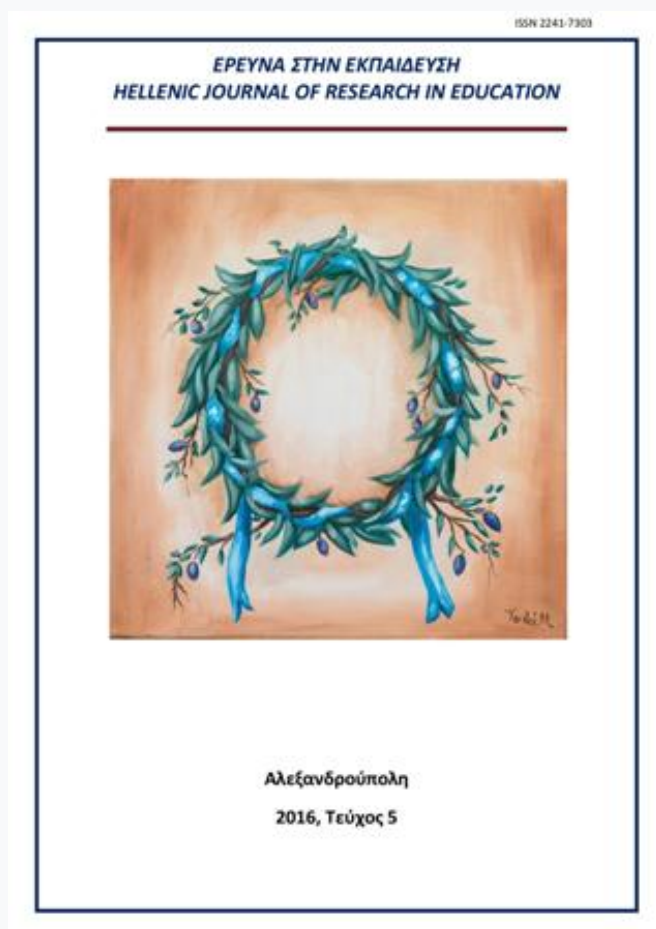

Έρευνα στην Εκπαίδευση

Τόμ. 5, Αρ. 1 (2016)

Έρευνα στην Εκπαίδευση

Η συμβολή των Σχολείων Δεύτερης Ευκαιρίας στο συμβολικό κεφάλαιο των εκπαιδευομένων

Άννη Ασημάκη, Εύα Κυριαζοπούλου, Δημήτρης Βεργίδης

doi: [10.12681/hjre.9995](https://doi.org/10.12681/hjre.9995)

Copyright © 2016, Άννη Ασημάκη, Εύα Κυριαζοπούλου, Δημήτρης Βεργίδης

Άδεια χρήσης [Creative Commons Attribution-NonCommercial-ShareAlike 4.0](https://creativecommons.org/licenses/by-nc-sa/4.0/).

Βιβλιογραφική αναφορά:

Ασημάκη Ά., Κυριαζοπούλου Ε., & Βεργίδης Δ. (2016). Η συμβολή των Σχολείων Δεύτερης Ευκαιρίας στο συμβολικό κεφάλαιο των εκπαιδευομένων. *Έρευνα στην Εκπαίδευση*, 5(1), 76–89. <https://doi.org/10.12681/hjre.9995>

Η συμβολή των Σχολείων Δεύτερης Ευκαιρίας στο συμβολικό κεφάλαιο των εκπαιδευομένων

Ασημάκη Άννυ^α, Εύα Κυριαζοπούλου^β, Δημήτρης Βεργίδης^γ

^α επίκουρη καθηγήτρια / ΠΤΔΕ, Παν. Πατρών

^β εκπαιδευτικός, MD / ΠΤΔΕ, Παν. Πατρών

^γ καθηγητής / ΠΤΔΕ, Παν. Πατρών

asimaki@upatras.gr, evakyrizopoulou@gmail.com, vergidis@upatras.gr

Περίληψη

Σκοπός της παρούσας εργασίας είναι να διερευνηθούν οι προσδοκίες των εκπαιδευομένων στο Σχολείο Δεύτερης Ευκαιρίας (Σ.Δ.Ε.), υπό την οπτική της ανταπόκρισης στους διακηρυγμένους στόχους του εκπαιδευτικού θεσμού, σε σχέση με τα κοινωνικο-οικονομικά οφέλη κατά την περίοδο της οικονομικής κρίσης στην Ελλάδα, μετά την απόκτηση του «τίτλου» σπουδών τους. Η εργασία αξιοποιεί τις έννοιες του πεδίου, του θεσμοποιημένου κεφαλαίου και του συμβολικού κεφαλαίου από το θεωρητικό σχήμα του Pierre Bourdieu. Η συλλογή των δεδομένων έγινε με τη χρήση 14 ημι-δομημένων συνεντεύξεων και η επεξεργασία τους με ποιοτική ανάλυση περιεχομένου. Τα ερευνητικά μας ευρήματα κατέδειξαν ότι οι εκπαιδευόμενοι από τη μια πλευρά κατανοούν την αναγκαιότητα της πρόσκτησης του θεσμοποιημένου κεφαλαίου το οποίο θα τους εξασφαλίσει το δικαίωμα εισόδου στο πεδίο εργασίας και τη βελτίωση της οικονομικής τους κατάστασης, από την άλλη πλευρά ωστόσο, φάνηκε ότι αντιμετωπίζουν τον τίτλο σπουδών ως ένα ανίσχυρο διακύβευμα για την πραγματοποίηση των προσδοκιών τους. Έτσι, επενδύουν στη μετατρέψιμότητα του θεσμοποιημένου κεφαλαίου τους σε συμβολικό κεφάλαιο, ευελπιστώντας ότι μπορεί εν δυνάμει, να τους αποφέρει κέρδη.

Abstract

The purpose of this study is to investigate the expectations of the learners in Second Chance School (S.C.S), in regard to the stated objectives of this type of school and in relation to the socio-economic benefits during the economic crisis in Greece, after their degree. The paper uses the concepts of the field of institutionalized and symbolic capital from the theory of Pierre Bourdieu. The data were collected by using the technique of 14 semi-structured interviews and for their analysis it was applied a qualitative content analysis. Our research findings showed that the learners, on the one hand, they understand the necessity of the acquisition of institutionalized capital which would give them the right to enter the field of work and to improve their economic situation, on the other hand, however, it seemed that they face the obtained title as a weak challenge to the realization of their aspirations. So, they invest in convertibility of their institutionalized capital into symbolic capital, hoping that it can potentially generate profits to them.

© 2016, Α. Ασημάκη, Ε. Κυριαζοπούλου, Δ. Βεργίδης
Άδεια CC-BY-SA 4.0

Λέξεις-κλειδιά: Σχολεία Δεύτερης Ευκαιρίας, προσδοκίες ενηλίκων, θεσμοποιημένο κεφάλαιο, εκπαιδευτικό πεδίο, οικονομική κρίση

Key words: Second Chance Schools, adults' expectations, institutionalized capital, educational field, economic crisis

Εισαγωγή

Η σύγχρονη Κοινωνία της Γνώσης χρειάζεται ευέλικτους εργαζόμενους, οι οποίοι θα εξελίσσουν τα προσόντα τους διαρκώς και θα παραμένουν απασχολήσιμοι μέσω της *δια βίου μάθησης*, προκειμένου να ανταποκρίνονται στις ανάγκες της αγοράς εργασίας, όπως παρουσιάζονται σε μελέτες, προτάσεις και οδηγίες διεθνών οικονομικών οργανισμών όπως ο Ο.Ο.Σ.Α. ή η Ευρωπαϊκή Επιτροπή κ.ά. (Τσαούσης, 2007:282-283 · Grummell, 2007:182-201). Μελέτες που αναφέρονται στο διακύβευμα της συνεχιζόμενης εκπαίδευσης συμπεραίνουν ότι ο κύριος λόγος για τον οποίο δίδεται έμφαση στη «δια βίου μάθηση», αντικαθιστώντας τον όρο «δια βίου εκπαίδευση» στη σημερινή εποχή, είναι η ανταγωνιστικότητα της οικονομίας όπως εννοιολογείται από τη θεωρία του «ανθρώπινου κεφαλαίου» (Green, 2006:17 · Καραλής, 2010:26 · Λαμπρόπουλος & Καρατζιά, 1999:682-683). Κατά συνέπεια, οι αρχές της εκπαίδευσης ενηλίκων προσαρμόζονται σε μια λογική η οποία αποδίδει την ευθύνη και διαμορφώνει την πίστη σχετικά με τη βελτίωση της «*απασχολησιμότητας*» στα ίδια τα άτομα, προς όφελος της οικονομικής ευελιξίας, η οποία αποτελεί στοιχείο απαραίτητο στο ανταγωνιστικό πεδίο της παγκόσμιας αγοράς (Grummell, 2007:187 · Edwards, 1997). Επίσης, παρά το γεγονός ότι κάποιοι ερευνητές διαπιστώνουν τη θετική επίδραση της εκπαίδευσης ενηλίκων στους αποφοίτους της τυπικής εκπαίδευσης, ως προς την απασχολησιμότητά τους (Dorsett, Lui & Weale, 2010) καθώς και ως προς την αύξηση του συμβολικού κεφαλαίου (Pinder, 2011), άλλοι ερευνητές υποστηρίζουν την αναποτελεσματικότητά της σε σχέση με τις ανάγκες των συμμετεχόντων, διατυπώνοντας έναν έντονο σκεπτικισμό σχετικά με τα εργασιακά και οικονομικά τους οφέλη (Blanden, Buscha, Sturgis & Urwin, 2012, Mayo, 2012, Βενιέρης, 2013:115-120 · Nordlund, Stehlik & Strandh, 2013 · Τόλη, 2011:161 · Τζιαφέτας, 2012:253-255 · Μαγγόπουλος, 2011:378 · Ζαχαρή, 2007: 84-85). Επιπλέον, ο Ευρωπαϊκός Σύνδεσμος για την Εκπαίδευση των Ενηλίκων (European Association for the Education of Adults)¹ αντιμετωπίζει ως ψευδαίσθηση την άποψη ότι το εν λόγω πεδίο μπορεί να λειτουργήσει ως αντισταθμιστικός παράγοντας στην ανεργία που προκαλεί η τρέχουσα οικονομική κρίση σε παγκόσμιο επίπεδο (ΕΑΕΑ, 2014:13).

Εντός του πεδίου της δια βίου μάθησης, τα Σχολεία Δεύτερης Ευκαιρίας (Σ.Δ.Ε) αποτελούν έναν από τους θεσμούς που υλοποιούν τους στόχους της, στο πλαίσιο των βασικών αρχών της εκπαιδευτικής πολιτικής της Ευρωπαϊκής Ένωσης, έτσι όπως αυτές περιγράφονται στη Λευκή Βίβλο (EU.C., 1995:42). Ο βασικός σκοπός του θεσμού, που απευθύνεται σε ενηλίκους οι οποίοι δεν έχουν ολοκληρώσει την υποχρεωτική εκπαίδευση, σύμφωνα με τη σχετική υπουργική απόφαση, είναι: «*η συνολική ανάπτυξη των εκπαιδευομένων και η πληρέστερη συμμετοχή τους στο οικονομικό, κοινωνικό και πολιτισμικό γίγνεσθαι, καθώς και η αποτελεσματικότερη συμμετοχή τους στο χώρο της εργασίας*» (ΦΕΚ 1861/2014). Για τον σκοπό αυτό στους αποφοίτους χορηγείται τίτλος ισότιμος με το απολυτήριο του Γυμνασίου. Συμπληρωματικά, οι επιμέρους στόχοι που απαρτίζουν τη λειτουργία των Σ.Δ.Ε. είναι οι ακόλουθοι: «*Η ολοκλήρωση της υποχρεωτικής εκπαίδευσης πολιτών 18 ετών και άνω, η επανασύνδεση των εκπαιδευομένων με τα συστήματα εκπαίδευσης και κατάρτισης, η απόκτηση σύγχρονων γνώσεων, δεξιοτήτων και στάσεων που θα τους βοηθήσουν στην κοινωνική – οικονομική ένταξη και ανέλιξη, η ενίσχυση της αυτοεκτίμησης των εκπαιδευομένων, καθώς και η συμβολή στην ένταξή τους ή τη βελτίωση της θέσης τους στο χώρο της εργασίας*» (ΦΕΚ 1861/2014).

Στην Ελλάδα, το έργο το οποίο έχουν επωμισθεί τα Σ.Δ.Ε. έχει ιδιαίτερη σημασία, διότι το εθνικό κοινωνικο-οικονομικό πλαίσιο εντός του οποίου λειτουργούν, έχει πληγεί ιδιαίτερα από τις πολιτικές λιτότητας που έχουν επιφέρει τα μνημόνια στη χώρα, λόγω της οικονομικής κρίσης, με αποτέλεσμα τα ποσοστά της φτώχειας και της ανεργίας να έχουν εκτιναχθεί στα ύψη (Αναπτυξιακός Σύνδεσμος Δυτικής Αθήνας, 2012: 31-33). Υπό αυτήν την οπτική, οι εκπαιδευόμενοι στα Σ.Δ.Ε. ενδεχομένως επενδύουν σε κόπο και χρόνο, προσπαθώντας να αποκτήσουν το απαραίτητο θεσμολογούμενο κεφάλαιο, ώστε να προχωρήσουν στην επόμενη εκπαιδευτική βαθμίδα, ή και να

¹ Ο Ευρωπαϊκός Σύνδεσμος για την Εκπαίδευση Ενηλίκων (E.A.E.A.) είναι μία ευρωπαϊκή Μ.Κ.Ο. με 126 οργανισμούς μέλη σε 42 χώρες και εκπροσωπεί περισσότερους από 60 εκατομμύρια εκπαιδευομένους της μη τυπικής εκπαίδευσης ενηλίκων στην Ευρώπη. Η E.A.E.A. προωθεί την πρόσβαση και τη συμμετοχή στη μη τυπική εκπαίδευση ενηλίκων για όλους, ιδιαίτερα δε για ομάδες που υποεκπροσωπούνται.

καταστούν άμεσα διαπραγματεύσιμοι στο πεδίο της αγοράς εργασίας (Bourdieu, 1994:78). Τα παραπάνω σκιαγραφούν τη λειτουργία και τη δράση τους με βάση την οπτική μιας στρατηγικής κοινωνικής και επαγγελματικής ένταξης, γεγονός που αντιφάσκει με την πραγματικότητα, σύμφωνα με τα στοιχεία σχετικών ερευνών (Ανάγνου & Βεργίδης, 2008· Χαλδούπη, 2014· Ευθυνόπουλος 2010). Ακόμη, εγείρεται ένα ερώτημα, σχετικά με τη διαμόρφωση της έννοιας της «ευκαιρίας» για μόρφωση και κοινωνική - οικονομική ένταξη, στην αντίληψη των εκπαιδευόμενων των Σ.Δ.Ε. με βάση τις γενικότερες οικονομικές εξελίξεις, οι οποίες φαίνεται ότι έχουν μετασχηματίσει την έννοια του *δικαιώματος στην εργασία* σε έννοια της *δυνατότητας για απασχόληση*. Έτσι, στη σημερινή κρίσιμη περίοδο στην Ελλάδα, οι εκπαιδευόμενοι στα Σ.Δ.Ε. ενδεχομένως εκπαιδεύονται για κάτι διαφορετικό από τον διακηρυγμένο ρητά και με σαφήνεια στόχο του θεσμού, που αφορά κύρια στην οικονομική τους ένταξη.

Από την ανασκόπηση της επιστημονικής βιβλιογραφίας στον διεθνή και τον ελληνικό χώρο διαπιστώθηκε η έλλειψη μελετών που να αφορούν στη συσχέτιση της στοχοθεσίας του θεσμού των Σ.Δ.Ε. με τις προσδοκίες των εκπαιδευμένων, ιδιαίτερα υπό την οπτική της «ευκαιρίας» (Ενδεικτικά: Τόλη, 2011· Τζιαφέτας, 2012· Χαλδούπη, 2014· Guimaraes, 2012· Grace, 2005). Συνεπώς, θα ήταν ενδιαφέρον και χρήσιμο να διερευνηθεί αν στην Ελλάδα της οικονομικής κρίσης, οι εκπαιδευόμενοι στα Σ.Δ.Ε. μετέχουν με επίγνωση «στο παίγνιο» του πεδίου της τυπικής εκπαίδευσης ενηλίκων ή ενδεχομένως έχουν εισέλθει εντός ενός θεσμού, ο οποίος δημιουργήθηκε προκειμένου να εξυπηρετήσει πρωτίστως την εργασιακή ευελιξία των πολιτών στην αγορά εργασίας εντός της Ευρωπαϊκής Ένωσης και δευτερευόντως τις προσδοκίες των εκπαιδευόμενων (Bourdieu, 2005:27-29).

Σκοπός της παρούσας εργασίας είναι να διερευνηθούν οι απόψεις των εκπαιδευόμενων στο Σ.Δ.Ε., σχετικά με την ανταπόκριση του χορηγούμενου «τίτλου» από τον εκπαιδευτικό θεσμό στους διακηρυγμένους στόχους που έχει θέσει η επίσημη ρητορική της Ευρωπαϊκής Ένωσης, σε σχέση με τη λειτουργία των Σ.Δ.Ε. Δηλαδή υπό την οπτική της οικονομικής ένταξης των εκπαιδευόμενων και της βελτίωσης της θέσης τους στο χώρο εργασίας αλλά και υπό την οπτική της «ευκαιρίας» για μόρφωση και κοινωνική ένταξη κατά την περίοδο των μνημονίων και της οικονομικής κρίσης στην Ελλάδα. Η έρευνα περιορίζεται στο πεδίο του Σ.Δ.Ε. Αγ. Αναργύρων και αναφέρεται σε εκπαιδευόμενους που φοίτησαν σε αυτό κατά το 1^ο και 2^ο σχολικό έτος τη δύσκολη για τον ελληνικό λαό οικονομική περίοδο 2013-2015.

Καταρχάς παρουσιάζουμε το θεωρητικό πλαίσιο του θέματος αξιοποιώντας έννοιες από το θεωρητικό σχήμα του Pierre Bourdieu, ιδιαίτερα τις έννοιες του πεδίου, του κεφαλαίου (θεσμοποιημένου), καθώς και του συμβολικού κεφαλαίου. Ακολουθούν τα ερευνητικά ερωτήματα και η μεθοδολογία. Στη συνέχεια παρουσιάζουμε και αναλύουμε τα ευρήματα. Η εργασία ολοκληρώνεται με την ενότητα της συζήτησης και των συμπερασμάτων.

Θεωρητική προσέγγιση

Η θεωρία του *κατασκευαστικού δορισμού* (constructiviste structuralisme) του Pierre Bourdieu συνδυάζει τη μακρο-κοινωνιολογική με τη μικροκοινωνιολογική προσέγγιση. Όπως υποστηρίζει, η προκαθορίζουσα δομή δεν δεσμεύει απόλυτα τις δυνατότητες της δράσης του ατόμου (Bourdieu, 1989:14· Μυλωνάς, 2006: 22-23). Ο Bourdieu έχει μελετήσει διεξοδικά το πεδίο της εκπαίδευσης, εντός του οποίου οι δρώντες προσπαθούν να αξιοποιήσουν το πολιτισμικό κεφάλαιό τους και να το μετατρέψουν σε άλλο, προκειμένου να ανταγωνιστούν τους υπόλοιπους δρώντες στο ίδιο ή σε άλλα κοινωνικά πεδία όπως, για παράδειγμα, το εργασιακό (Πατερέκα, 1986:39-40).

Στη θεωρία του P.Bourdieu, το πεδίο (champ) ορίζεται ως ένας ιδιαίτερος, σχετικά αυτόνομος κοινωνικός χώρος (μικρόκοσμος), που εξαρτάται από τις δομές του μακρόκοσμου και συγκροτείται από τις ορατές και τις αόρατες σχέσεις των δρώντων, οι οποίοι κινούνται κάποια ιστορική στιγμή εντός των ορίων του (Bourdieu 2005:25 Bourdieu, 1992:79-84). Ο κοινωνικός κόσμος συγκροτείται από διαφορετικά πεδία, εκλαμβανόμενα ως «ένα δίκτυο αντικειμενικών σχέσεων ανάμεσα σε θέσεις» όπως το οικονομικό πεδίο, το θρησκευτικό, το πολιτικό, το καλλιτεχνικό, το εκπαιδευτικό, το πεδίο εργασίας κ.ά.(Bourdieu, 1994:63-64). Αυτά τα πεδία μπορούν να διαιρεθούν σε υπο-πεδία (όπως, για παράδειγμα, ένα υπο-πεδίο της εκπαίδευσης αποτελούν τα Σ.Δ.Ε.). Κάθε υπο-πεδίο έχει τους δικούς

του κανόνες και τη δική του εσωτερική λογική, ακολουθώντας ωστόσο, τη γενική λογική του πεδίου (Tomson, 2008:72-73). Εντός των πεδίων, τα δρώντα υποκείμενα κατέχουν διαφορετικές θέσεις ανάλογα με τις διαφορετικές μορφές κεφαλαίου που διαθέτουν όπως το οικονομικό κεφάλαιο, το πολιτισμικό ή το συμβολικό (Swingewood,1998:92). Ακόμη, σε κάθε πεδίο λαμβάνει χώρα ένα «παίγνιο» με κανόνες και ανταγωνισμό μεταξύ των παικτών. Οι παίκτες, τα κοινωνικά υποκείμενα, μάχονται για τις μορφές του ειδολογικού κεφαλαίου που διακυβεύονται στο παιχνίδι όπως, για παράδειγμα, οι σπουδαστές των Σ.Δ.Ε. μάχονται, πρωτίστως, για την κατάκτηση του θεσμοποιημένου κεφαλαίου, υπό τη μορφή τίτλου, που «τυπικά» ενδεχομένως θα τους εξασφαλίσει την πρόσβαση στο πεδίο εργασίας (Kloot, 2009:271 Tomson, 2008:69).

Το κεφάλαιο (capital) στη θεωρία του Pierre Bourdieu, είναι ένα εφόδιο, άλλοτε ορατό (αντικειμενοποιημένο κεφάλαιο) κι άλλοτε αόρατο (συμβολικό κεφάλαιο) το οποίο κατέχει ή προσπαθεί να αποκτήσει ο κάθε κοινωνικός δρων που, ανάλογα με τη δομή και τον όγκο του αλλά και μέσω του οποίου, διαπραγματεύεται την αξία του στους αγώνες των διαφορετικών πεδίων που εισέρχεται (Bourdieu, 2000:20-21 Bourdieu, 1994:79). Το κεφάλαιο διαφοροποιείται σε οικονομικό (capital économique) (κτήσεις, περιουσία), κοινωνικό κεφάλαιο (capital social) (κοσμικές σχέσεις), πολιτισμικό (capital culturel) και συμβολικό (capital symbolique) (Bourdieu, 1992:55). Το πολιτισμικό κεφάλαιο είναι κυρίως το σύνολο των πνευματικών στοιχείων όπως γνώσεις, στάσεις, δεξιότητες, που οι δρώντες αφομοιώνουν κατά την κοινωνικοποίησή τους από το άμεσο οικογενειακό περιβάλλον τους, και διακρίνεται σε τρεις μορφές-καταστάσεις, οι οποίες είναι αλληλομετατρέψιμες: στην «ενσωματωμένη» κατάσταση (l' état incorporé), με τη μορφή διαρκών διαθέσεων του δρώντος υποκειμένου, στην «αντικειμενοποιημένη» κατάσταση (l' état objectif), υπό τη μορφή πολιτισμικών αγαθών και στη «θεσμοποιημένη» κατάσταση (l' état institutionnalisé) υπό τη μορφή τίτλων σπουδών (Bourdieu, 2009:172 1994:77). Συγκεκριμένα, η «θεσμοποιημένη» κατάσταση του πολιτισμικού κεφαλαίου, η οποία μας ενδιαφέρει στην παρούσα εργασία, προσλαμβάνεται από τα πεδία μάθησης εντός των οποίων τα δρώντα υποκείμενα συσσωρεύουν εκπαιδευτικά προσόντα και πιστοποιούν τις γνώσεις τους, ώστε να τους παρέχουν μία εγγυημένη αξία (Bourdieu, 1994:82-84).

Το συμβολικό κεφάλαιο συνδέεται με τη μορφή που λαμβάνουν όλα τα είδη κεφαλαίου, τα οποία αναγνωρίζονται, γίνονται αντιληπτά και προσδίδουν στα δρώντα υποκείμενα που τα διαθέτουν, αξία. Το συμβολικό κεφάλαιο δηλαδή, συνδέεται με τον βαθμό της κοινωνικής αναγνώρισης που αποδίδει η ομάδα στο δρων υποκείμενο. Ακόμη, προϋποθέτει ότι τα συμφέροντα δεν είναι πάντοτε στενά οικονομικά και συνδυάζεται με την προσαύξηση των αγαθών γοήτρου (Bourdieu, 1994: 91-95). Υπό αυτή την οπτική, οι εκπαιδευόμενοι στα Σ.Δ.Ε. αγωνίζονται να αποκτήσουν το ειδικό εκείνο κεφάλαιο, το οποίο προσδοκούν ότι ενδεχομένως θα προσδώσει αξία σε ορισμένες πλευρές της προσωπικότητάς τους, ώστε να ανταχθούν και να αναμετρηθούν μέσα στο κοινωνικό πεδίο και στο πεδίο εργασίας.

Έτσι, το ΣΔΕ αποτελεί για τους εκπαιδευόμενους ένα υπο-πεδίο του γενικότερου πεδίου της εκπαίδευσης, εντός του οποίου αγωνίζονται προκειμένου να αποκτήσουν το ειδικό εκείνο κεφάλαιο, συγκεκριμένα το θεσμοποιημένο, υπό τη μορφή του τίτλου που χορηγούν τα Σ.Δ.Ε. (μορφή-κατάσταση του πολιτισμικού κεφαλαίου) και που σύμφωνα με τους διακηρυγμένους στόχους τους, θα τους επιτρέψει να διαπραγματευτούν στο εργασιακό πεδίο, μετατρέποντάς το σε οικονομικό, μέσα στην «αρένα» της αγοράς εργασίας. Ακόμη, αγωνίζονται να αποκτήσουν και το συμβολικό εκείνο κεφάλαιο, το οποίο θα τους προσδώσει την «ευκαιρία» της ολοκλήρωσης της υποχρεωτικής εκπαίδευσης, θα ενισχύσει την αυτοεκτίμησή τους και θα συμβάλει στην οικονομική και κοινωνική τους ένταξη. Ωστόσο, ένα επιπρόσθετο ερώτημα που εγείρεται είναι αν στο συγκεκριμένο χωρο-χρονικό πλαίσιο της οικονομικής κρίσης και των μνημονίων οι προσδοκίες των εκπαιδευομένων μπορούν να εκπληρωθούν.

Μεθοδολογία

Στην εργασία αυτή τα ερευνητικά μας ερωτήματα είναι τα ακόλουθα:

- Η απόκτηση του τίτλου σπουδών των εκπαιδευομένων στο Σ.Δ.Ε. Αγίων Αναργύρων ανταποκρίνεται, σύμφωνα με τις απόψεις τους, στους διακηρυγμένους στόχους του εκπαιδευτικού θεσμού, που αναφέρονται στη βελτίωση της θέσης τους στο χώρο εργασίας και στην οικονομική τους ένταξη;
- Αποτέλεσε η φοίτηση των εκπαιδευομένων στο συγκεκριμένο Σ.Δ.Ε. ευκαιρία για κοινωνική ένταξη και ενίσχυση της αυτοπεποίθησής τους, σύμφωνα με τις απόψεις τους;

Η έρευνα πραγματοποιήθηκε από τον Απρίλιο του 2013 έως τον Ιούνιο του 2014. Στην παρούσα εργασία επιλέχθηκε η ποιοτική προσέγγιση επειδή δεν έχει στόχο τη γενίκευση των αποτελεσμάτων στο σύνολο του πληθυσμού, αλλά έχει πρόθεση να αποκαλύψει κρυμμένες δομές και σχέσεις κυριαρχίας, καθώς και να προβεί στην ερμηνεία τους μέσω της μελέτης του λόγου, εις βάθος, ενός μικρού δείγματος υποκειμένων (Denzin & Lincoln, 2011:5). Η ερευνητική μέθοδος που ακολουθήθηκε ήταν η επισκόπηση ούτως ώστε να συλλεχθούν δεδομένα στο «συγκεκριμένο χρονικό σημείο», αποσκοπώντας στην περιγραφή της φύσης των υπάρχουσών συνθηκών και στον προσδιορισμό της ύπαρξης των σχέσεων συγκεκριμένων γεγονότων (Coen, Manion & Morrison, 2008: 289-292).

Για τη διεξαγωγή της έρευνας επιλέξαμε τη «βολική» ή «συμπτωματική» ή «ευκαιριακή» δειγματοληψία (Robson, 2007:314). Ως ερευνητικό εργαλείο χρησιμοποιήθηκε η ημι-δομημένη συνέντευξη, διότι δίνει τη δυνατότητα μεγάλου βαθμού ελευθερίας σε σχέση με τη διατύπωση των ερωτημάτων και την εξασφάλιση της πληρότητας των απαντήσεων (Robson, 2007:330). Επίσης, η ημι-δομημένη συνέντευξη μας επιτρέπει να διερευνήσουμε τις απόψεις των συνεντευξιαζομένων και να εμβαθύνουμε στις απαντήσεις τους (Κυριαζή, 2011:254). Τέλος, μας προσφέρει πληροφορίες σχετικά με τον τρόπο που απαντά ο ερωτώμενος (προσωπική έκφραση, τόνος της φωνής, κ.ά.), τις οποίες δεν μπορούμε να αντλήσουμε από μία γραπτή απάντηση (Bell, 2005:206). Στην έρευνα συμμετείχαν 14 εκπαιδευόμενοι του Σ.Δ.Ε. Αγ. Αναργύρων (8 άνδρες και 6 γυναίκες). Πριν την έναρξη της συνέντευξης συμπληρώθηκε από τα ερευνητικά υποκείμενα ένα μικρό ερωτηματολόγιο, το οποίο συντάχθηκε με σκοπό τη συγκέντρωση των δημογραφικών στοιχείων τους. Όσον αφορά την εθνικότητά τους, οι 11 ήταν Έλληνες (από τους οποίους οι δύο ήταν τσιγγάνοι), μία εκπαιδευόμενη ήταν από τη Βουλγαρία, ένας από την Αλβανία κι ένας από το Ιράν. Οι ηλικίες των συνεντευξιαζόμενων κυμαίνονταν από 19 έως 58 ετών, δηλαδή, ακολουθούσαν το προβλεπόμενο σύμφωνα με το θεσμικό πλαίσιο, ηλικιακό εύρος των εκπαιδευομένων στα Σ.Δ.Ε. στην Ελλάδα. Αναφορικά με το μορφωτικό επίπεδο των εκπαιδευομένων που συμμετείχαν στην έρευνα σημειώνονται τα εξής: Σχεδόν όλοι οι εκπαιδευόμενοι του δείγματος δεν διέθεταν κανέναν άλλο τύπο θεσμοποιημένου κεφαλαίου, εκτός από το απολυτήριο του Δημοτικού σχολείου. Εξαιρεση αποτελούσαν μία εκπαιδευόμενη η οποία διέθετε άδεια άσκησης επαγγέλματος στην κομμωτική, καθώς και ένας εκπαιδευόμενος από το Ιράν που διέθετε πτυχίο Αρχιτεκτονικής, το οποίο ωστόσο δεν είχε προσκομίσει από τη χώρα του στις αρμόδιες ελληνικές υπηρεσίες. Επιπλέον, είναι αξιοσημείωτο το γεγονός ότι από τους 14 εκπαιδευόμενους που συμμετείχαν στην έρευνα οι μισοί (7) ήταν άνεργοι. Από τους υπόλοιπους, οι τρεις ήταν αυτοαπασχολούμενοι σε υπηρεσίες και πωλήσεις, άλλοι τρεις εργάζονταν περιστασιακά ως ανειδίκευτοι εργάτες, ενώ μόνο μία εκπαιδευόμενη, που εργαζόταν ως εργάτρια, είχε μόνιμη εργασία στον δημόσιο τομέα. Για τη διεξαγωγή της έρευνας διαμορφώθηκε κατάλληλος οδηγός της ημι-δομημένης συνέντευξης. Οι συνεντεύξεις πραγματοποιήθηκαν εκτός του χώρου φοίτησης των ερευνητικών υποκειμένων και με τη σύμφωνη γνώμη τους, προβήκαμε στη μαγνητοφώνησή τους. Η διάρκειά τους κυμάνθηκε από 40 έως 60 λεπτά. Μετά την απομαγνητοφώνηση των συνεντεύξεων, αξιοποιήθηκε η τεχνική της ποιοτικής ανάλυσης περιεχομένου (content analysis) των ερευνητικών δεδομένων που προέκυψαν (Creswell, 2008: 244-245 Mayring, 2000 Ίωσηφίδης, 2008:147). Μονάδα καταγραφής για την κωδικοποίησή τους αποτέλεσε το θέμα (Κυριαζή, 2011: 287-289). Στη συνέχεια, στηριζόμενοι στο σκοπό καθώς και στο θεωρητικό υπόβαθρο της έρευνας, συστήσαμε τις εξής εννοιολογικές κατηγορίες (δύο κατηγορίες και μία υποκατηγορία), μέσω των οποίων πραγματοποιείται η παρουσίαση και η ανάλυση των αποτελεσμάτων (Paillé & Mucchielli, 2008: 232-246 Κυριαζή, 2011:289-292):

A. Η ισχύς του απολυτηρίου του Σ.Δ.Ε. στην αρένα της αγοράς εργασίας κατά την περίοδο της οικονομικής κρίσης.

A1. Ο τίτλος του Σ.Δ.Ε.: Ένα διακύβευμα χωρίς ισχύ.

B. Η φοίτηση στο Σ.Δ.Ε.: Μια συμβολική ευκαιρία κοινωνικής αναγνώρισης.

Παρουσίαση και ανάλυση των δεδομένων

A. Η ισχύς του απολυτηρίου του Σ.Δ.Ε. στην αρένα της αγοράς εργασίας κατά την περίοδο της οικονομικής κρίσης.

Την αναγκαιότητα της απόκτησης του απολυτηρίου, προκειμένου να βελτιώσουν τη θέση τους στο πεδίο εργασίας και συνεπώς την κοινωνική και οικονομική τους θέση, ανέφεραν σχεδόν όλοι οι εκπαιδευόμενοι. Ωστόσο, φαίνεται πως έχουν πλήρη επίγνωση του γεγονότος ότι ο τίτλος σπουδών από το Σ.Δ.Ε. είναι ανεπαρκής για την άμεση εξασφάλιση κάποιας θέσης εργασίας. Επίσης εμφανής είναι μέσα από τον λόγο τους και ο προβληματισμός τους σχετικά με το αν ο τίτλος σπουδών τους αποτελεί επαγγελματική επένδυση, δεδομένης της δραματικής μείωσης των θέσεων εργασίας, της κατακόρυφης αύξησης της ανεργίας και του μεγάλου ανταγωνισμού στην αρένα της αγοράς εργασίας, ιδιαίτερα μετά το ξέσπασμα της οικονομικής κρίσης στη χώρα και τη βύθισή της στη δίνη των μνημονίων. Εξάλλου, οι δραματικές αλλαγές στην αγορά εργασίας στην Ελλάδα μαρτυρούν ότι μέχρι το ξέσπασμα της κρίσης (άνοιξη 2008), το εργατικό δυναμικό στην Ελλάδα που βρισκόταν σε κατάσταση ανεργίας ανερχόταν στο ποσοστό του 7%, με τους νέους να πλήττονται περισσότερο (ποσοστό 22,4%), ενώ τρία μόλις έτη αργότερα, τα ποσοστά της ανεργίας αυξήθηκαν αντίστοιχα σε 16% για τους ενήλικους και 35,6% για τους νέους (Roth, 2012:64-65). Το τελευταίο δελτίο τύπου της ΕΛΣΤΑΤ, τον Νοέμβριο του 2015, αναφέρει ότι η ανεργία έχει φτάσει στο 24,6%, ενώ στους νέους 15-24 ετών έχει αυξηθεί στο 48% (ΕΛΣΤΑΤ, 2016: 2). Οι εκπαιδευόμενοι στο συγκεκριμένο Σ.Δ.Ε. φαίνεται ότι κατανοούν απόλυτα την αναγκαιότητα πρόσκτησης του συγκεκριμένου πιστοποιητικού (τίτλος σπουδών από το Σ.Δ.Ε.), το οποίο θα τους εξασφαλίσει εκείνο το ειδολογικό κεφάλαιο, ως προς το οποίο υπολείπονταν και το οποίο θα τους προσδώσει τη δυνατότητα να λάβουν μέρος, με διαφοροποιημένη πλέον τη δομή του κεφαλαίου τους αλλά και ως «παίκτες» που γνωρίζουν τους κανόνες, στο άκρως ανταγωνιστικό παίγνιο της αγοράς εργασίας, με την ενδεχόμενη προσδοκία της βελτίωσης της θέσης τους μέσω της μετατρεψιμότητας του θεσμοποιημένου κεφαλαίου τους σε οικονομικό (Bourdieu & Wacquant, 1992:72-75 Bourdieu, 2009: 172).

Η αναγκαιότητα απόκτησης του απολυτηρίου προκειμένου να εξασφαλίσουν τη δυνατότητα, έστω συμμετοχής στη μάχη του εργασιακού πεδίου, ακόμη και στην περίοδο της κρίσης, αποτυπώνεται εύγλωττα στο λόγο τους.

Αναφέρουν χαρακτηριστικά τέσσερεις εκπαιδευόμενοι:

«Αφού σου λένε ότι αν δε βγάλεις το σχολείο δεν μπορείς να κάνεις το ένα, δεν μπορείς να κάνεις το άλλο, ..., δεν μπορείς να κάνεις τίποτα για δουλειά. Εκεί επηρεάζεσαι κατά πολύ» (E7).

«Έκανα αιτήσεις για δουλειά στο Δήμο, ότι να' ναι, καθαριότητα ας πούμε. Με ρώταγαν: Τι έχεις τελειώσει; Λέω δημοτικό. Α όχι, μου λεν, θέλουμε Γυμνάσιο. Εντάξει, λέω, και το αποφάσισα να πάρω το απολυτήριο» (E3).

«Χρειάζεται το απολυτήριο, μια αίτηση ήθελα να κάνω μέσω του Ο.Α.Ε.Δ. και μου είχαν ζητήσει απολυτήριο Γυμνασίου ή Λυκείου, νομίζω και ξένη γλώσσα» (E4).

«Είναι αναγκαίο το απολυτήριο. Μην ξεχνάμε ότι όλα τα προγράμματα που βγάζουν μιλάνε για εννιάχρονη εκπαίδευση. Άρα, θα μπορώ εγώ ως απόφοιτος του Σ.Δ.Ε. να πιάσω δουλειά σε ένα Δήμο» (E5).

Τρεις ακόμη εκπαιδευόμενοι προσθέτουν σε σχέση με τη «βεβαιωτική λειτουργία» του απολυτηρίου του Σ.Δ.Ε. αλλά και με την προσδοκία της αξιοποίησής του για τη βελτίωση της οικονομικής τους θέσης (Bourdieu, & Passeron, 2014:224):

«Το θέλω το απολυτήριο για να πάω σε μια καλύτερη θέση δουλειάς από αυτή που είμαι. Να μην είμαι πιο κάτω. Να έχω πιο λίγη δουλειά και πιο πολλά λεφτά» (E6).

«Ναι, θέλω να πάρω το απολυτήριο Γυμνασίου όπως όλοι. Για να βρω και εγώ μια δουλειά» (E4).

«Αν έχω το χαρτί του Γυμνασίου, θα κάνω παράλληλα και μία άλλη δουλειά. Πιο καλύτερη» (E2).

A1. Ο τίτλος του Σ.Δ.Ε.: Ένα διακύβευμα χωρίς ισχύ.

Αναφορικά με την ισχύ του απολυτηρίου που θα αποκτήσουν από τη φοίτησή τους στο Σ.Δ.Ε., σχεδόν όλοι οι εκπαιδευόμενοι που συμμετείχαν στην έρευνα φαίνεται να πιστεύουν ότι το συγκεκριμένο «διαπιστευτήριο» δεν είναι ικανό και επαρκές για την εξασφάλιση μίας θέσης εργασίας. Εντούτοις, θεωρούν την απόκτησή του απαραίτητη και αναγκαία προκειμένου να τη διεκδικήσουν, εικάζοντας και προσδοκώντας σε κάποια ανταπόκριση στο πεδίο της εργασίας. Οι ίδιοι αποδίδουν τη μειωμένη ισχύ του τίτλου που μέλλεται να αποκτήσουν καθώς και την ενδεχόμενη επιδείνωση της εργασιακής τους προοπτικής στην κατακόρυφη αύξηση της ανεργίας, λόγω των σημαντικών μεταβολών που επέφερε η αυξανόμενη ύφεση στην απασχόληση εξαιτίας της οικονομικής κρίσης, με συνέπεια την ελαχιστοποίηση των θέσεων εργασίας (Σακελλαρόπουλος, 2014:101-107). Επίσης, αναφέρονται στο περιορισμένο θεσμοποιημένο κεφάλαιο το οποίο θα διαθέτουν, ακόμη και μετά την απόκτηση του απολυτηρίου από το Σ.Δ.Ε., καθώς και στο γεγονός ότι δεν διαθέτουν το κοινωνικό κεφάλαιο, το οποίο είναι αναγκαίο για την κοινωνική και οικονομική απόδοση του σχολικού τίτλου (Bourdieu, 1994:17).

Χαρακτηριστικές είναι οι παρακάτω αναφορές:

«Υπάρχουν πολλοί άνεργοι σήμερα. Δεν είναι ικανό μόνο το απολυτήριο για να πιάσω δουλειά» (E6).

«Μπορεί να φανεί απαισιόδοξο, αλλά πλέον αυτόν τον καιρό της κρίσης, δεν μπορείς να βρεις δουλειά και με το απολυτήριο... άμα βρω στο εξωτερικό μια δουλειά, δεν θα κάτσω εδώ πέρα» (E9).

«Με απωθεί αυτή η κατάσταση, αλλά δεν τα παρατάω, αφού έχω ξεκινήσει. Αυτό που με αγχώνει πιο πολύ είναι τα έξοδα. Σκέφτομαι να βρω μια δουλειά κι αν είναι βραδινή, σίγουρα θα το σταματήσω το σχολείο, ..., βλέπω την αναγκαιότητα να προχωρήσω αλλά με αγχώνει το αν θα βρω δουλειά.» (E10).

Οι εκπαιδευόμενοι, εκτός από την ανεργία και την οικονομική κρίση, φαίνεται ότι αποδίδουν τη μειωμένη ισχύ του τίτλου τον οποίο αγωνίζονται να αποκτήσουν και στον υπέρμετρο ανταγωνισμό μεταξύ εκείνων που μάχονται να εισέλθουν στο εργασιακό πεδίο και διαθέτουν συγκριτικά μεγαλύτερο όγκο θεσμοποιημένου κεφαλαίου, εκφράζοντας τον σχετικό προβληματισμό τους για τη μετατρεψιμότητα της συγκεκριμένης εκπαιδευτικής επένδυσης σε οικονομική και αναδεικνύοντας μέσα από το λόγο τους ότι οι τίτλοι σπουδών αποτελούν ένα από τα κύρια προνομιακά διακυβεύματα στο ανταγωνιστικό πεδίο της αγοράς εργασίας, συμβάλλοντας και στην ύπαρξη, ιδιαίτερα στη σημερινή εποχή, του πληθωρισμού των τίτλων (Bourdieu, 2009:182). Εξάλλου στα σημερινά κοινωνικο-οικονομικά πλαίσια, με τις αυξητικές τάσεις της ανεργίας, τα προσόντα που απαιτούνται για την εύρεση εργασίας είναι πολύ περισσότερα από την πιστοποίηση της γνώσης μέσω ενός μόνο πτυχίου όπως συνέβαινε τις προηγούμενες δεκαετίες (Κυπριανός, 2008:186). Ακόμη, χαρακτηριστικό είναι το γεγονός ότι στην Ευρωπαϊκή Ένωση του 2020 οι θέσεις εργασίας οι οποίες θα απαιτούν υψηλά εκπαιδευτικά προσόντα θα αυξηθούν σε ποσοστό 34%, ενώ το 2010 το αντίστοιχο ποσοστό ανερχόταν στο 29%. Αντίθετα οι θέσεις οι οποίες απαιτούν χαμηλά εκπαιδευτικά προσόντα θα μειωθούν σε 18% από 23% (CEDEFOP, 2012 Φωτόπουλος, 2014).

Υπό αυτή την οπτική, χαρακτηριστικά είναι τα παρακάτω αποσπάσματα από τις συνεντεύξεις εκπαιδευόμενων:

«Πάντα πάνω από σένα θα είναι κάποιος άλλος με ανώτερο πτυχίο. Δεν μπορούν να μας απορροφήσουν όλους» (E5).

«Μου κόβεται η όρεξη και μόνο που σκέφτομαι ότι είναι ένα άχρηστο χαρτί το απολυτήριο για να το πάρω, ..., Η επαγγελματική αποκατάσταση ποια θα είναι για μένα τότε;» (E8).

Οι εκπαιδευόμενοι αναφέρονται επίσης στην εξαρτημένη σχέση μεταξύ εύρεσης εργασίας και κοινωνικού κεφαλαίου, δηλαδή σε εκείνη τη μορφή του κεφαλαίου η οποία μεταβιβάζεται κατεξοχήν από την οικογένεια και αποτελεί ένα «σύνολο εν δυνάμει πόρων» που αποκτά το κοινωνικό υποκείμενο μέσα από ένα δίκτυο σχέσεων, οι οποίες είναι δυνατόν να αποβούν χρήσιμες και αποφέρουν κέρδη (Bourdieu, 1994:92-93).

Έτσι, μέσα από το λόγο τους, διαφαίνεται ένα έλλειμμα ως προς τη συσσώρευση κεφαλαίου αυτής της μορφής και κάνει εμφανή τη σχέση μεταξύ της αξίας του τίτλου και της κοινωνικο-οικονομικής αξίας του κατόχου του (Πατερέκα, 1986:52).

Ειδικότερα, τρεις εκπαιδευόμενοι του δείγματος δηλώνουν σχετικά με τον ελλειμματικό όγκο κοινωνικού κεφαλαίου τους που δυσχεραίνει τον αγώνα τους για τη βελτίωση της κοινωνικής και οικονομικής τους θέσης:

«Το χαρτί του Γυμνασίου μπορεί να με βοηθήσει, αν έχω γνωστό. Αν δεν έχεις άνθρωπο να σε στηρίζει σε μια δουλειά...» (E1).

«Δεν έχω κανένα γνωστό να με βάλει σε δουλειά. Θα ψάξω στις αγγελίες, ..., αλλά...» (E12)

«Έτσι όπως βλέπω την κατάσταση, πιστεύω ότι υπάρχουν και χειρότερα. Πιστεύω πως είτε έχεις χαρτί, είτε δεν έχεις, το ίδιο πράγμα είναι με τη δουλειά αν δεν έχεις γνωριμίες.» (E11).

B. Η φοίτηση στο Σ.Δ.Ε.: Μία συμβολική ευκαιρία κοινωνικής αναγνώρισης.

Από τις απαντήσεις των εκπαιδευομένων του δείγματος φάνηκε ότι όλοι σχεδόν τοποθετούνται θετικά απέναντι στο θεσμό, ιδιαίτερα μάλιστα ως προς εκείνους τους διακηρυγμένους στόχους του που αφορούν στην ολοκλήρωση της υποχρεωτικής εκπαίδευσης, την επανασύνδεσή τους με το εκπαιδευτικό σύστημα και την ενίσχυση της αυτοεκτίμησής τους (ΦΕΚ 1861/2014). Σχεδόν όλοι οι εκπαιδευόμενοι νιώθουν ικανοποίηση από τη φοίτησή τους και δικαίωση για την απόκτηση του απολυτηρίου που θα τους χορηγήσει το Σ.Δ.Ε., το οποίο συνδέουν με τη δύναμη της γνώσης και της μόρφωσης.

Έτσι, οι εκπαιδευόμενοι του δείγματος αναφέρονται άμεσα στην επίδραση που ασκεί στη ζωή τους η φοίτηση στο Σ.Δ.Ε., μετατοπίζοντας το κέντρο του ενδιαφέροντός τους στη συμβολική σημασία του τίτλου σπουδών που θα αποκτήσουν.

Τα παρακάτω αποσπάσματα είναι χαρακτηριστικά:

«Στην πορεία της ζωής είδα ότι κάποιον χρειάζονται και τα γράμματα,..., θα δικαιωθώ ας πούμε σε κάτι που τότε δεν είχα μυαλό να συνεχίσω λόγω καταστάσεων...» (E2).

«Η φοίτηση στο Σ.Δ.Ε. και το απολυτήριο είναι περισσότερο ευκαιρία για μόρφωση» (E6).

«Η μόρφωση σε κάνει να σκέφτεσαι διαφορετικά, να γίνεσαι πιο κοινωνικός, να μεγαλώνεις τις προσδοκίες σου, να αποκτάς αυτοπεποίθηση, γιατί δε νιώθεις μειονεκτικά και εσύ...» (E8).

«Τα Σ.Δ.Ε. προσπαθούνε να σε κοινωνικοποιήσουνε, να σε ενεργοποιήσουνε, να γίνεις ενεργός πολίτης, να μην είσαι χυμαριό,..., με τον τρόπο τους. Όσο για μένα, το χαρτί είναι μία ικανοποίηση. Μπορεί αυτό το χαρτί να μου χρειαστεί, μπορεί και να μη μου χρειαστεί ποτέ» (E9).

«Άλλο είναι να λες έβγαλα το Δημοτικό και άλλο ότι έβγαλα το Γυμνάσιο. Θα αισθάνομαι χαρά και ικανοποίηση, όταν θα πάρω αυτό το χαρτί. Είμαι πιο σοβαρός τώρα» (E12).

«Το απολυτήριο είναι μία ικανοποίηση προσωπική. Εγώ πάω σχολείο, γιατί θέλω να ολοκληρώσω τις γνώσεις μου τις κοσμικές. Εδώ μαθαίνεις όλες τις θεωρίες και μαθαίνεις να λες και τη δικιά σου, χωρίς να στεναχωρηθείς ή να ντραπείς, αν δεν συμφωνούν με τη δικιά σου. Είναι και η δικιά μου το ίδιο ισχυρή...» (E13).

Μέσω των παραπάνω αποσπασμάτων από τις συνεντεύξεις των εκπαιδευομένων του δείγματος διαφαίνεται ότι, ακόμη και αν ο τίτλος που αποτελεί μέρος του θεσμοποιημένου κεφαλαίου τους δε μετατραπεί σε οικονομικό κεφάλαιο, υπό τη μορφή της εύρεσης της πολυπόθητης εργασίας που αποτελεί προτεραιότητα για σχεδόν όλους τους εκπαιδευόμενους, προσδίδουν σε αυτόν ιδιαίτερη σημασία, υπό τη μορφή συμβολικού κεφαλαίου, μιας ευκαιρίας δηλαδή για μόρφωση και κοινωνική αναγνώριση. Εξάλλου, όπως γνωρίζουμε, βασικό στοιχείο κάθε μορφής κεφαλαίου είναι η μετατρεψιμότητά του και η ανταλλακτική του αξία (Bourdieu, 2009: 288-289). Έτσι, το απολυτήριο Γυμνασίου από το Σ.Δ.Ε. νοηματοδοτείται από τους εκπαιδευόμενους του δείγματος και ως ένα διαπιστευτήριο, το οποίο θα καλύψει το εκπαιδευτικό τους έλλειμμα, θα ενισχύσει την αυτοπεποίθησή τους και θα τους προσδώσει αξία, διατηρώντας ωστόσο την αξία του και στην αγορά εργασίας, εφόσον το συμβολικό και το οικονομικό κεφάλαιο είναι πάντοτε άρρηκτα συνυφασμένα μεταξύ τους (Bourdieu, 2006: 192-193).

Συζήτηση-Συμπεράσματα

Στην εργασία αυτή επικεντρώσαμε το ενδιαφέρον μας στη διερεύνηση των απόψεων των εκπαιδευομένων του Σ.Δ.Ε. Αγίων Αναργύρων, σε σχέση με την κοινωνική και οικονομική τους ένταξη και τη βελτίωση της θέσης τους στο χώρο εργασίας, μετά την απόκτηση του τίτλου σπουδών τους, υπό την οπτική της ανταπόκρισης στους διακηρυγμένους στόχους του εκπαιδευτικού θεσμού σύμφωνα με την επίσημη ρητορική της Ευρωπαϊκής Ένωσης.

Από την ανάλυση των δεδομένων που προέκυψαν από τις ημι-δομημένες συνεντεύξεις με εκπαιδευόμενους του Σ.Δ.Ε. Αγίων Αναργύρων, διαπιστώσαμε την ύπαρξη μιας αντίφασης ως προς την ανταπόκριση της απόκτησης του θεσμοποιημένου κεφαλαίου (απολυτήριο Γυμνασίου) που θα αποκτήσουν, στο διακηρυγμένο στόχο του εκπαιδευτικού θεσμού που αφορά «στην κοινωνική – οικονομική ένταξη και ανέλιξή τους», καθώς και στην «αποτελεσματικότερη συμμετοχή τους στο χώρο εργασίας» (ΦΕΚ 1861/2014). Από τα δεδομένα μας προκύπτει ότι, από τη μία πλευρά, οι εκπαιδευόμενοι κατανοούν την αναγκαιότητα της πρόσκτησης του ειδολογικού κεφαλαίου (θεσμοποιημένου) το οποίο θα τους εξασφαλίσει το δικαίωμα εισόδου σε έναν χώρο διαμάχης και υπερβολικά σκληρού ανταγωνισμού, όπως είναι το πεδίο εργασίας, ιδιαίτερα την περίοδο της οικονομικής κρίσης στην Ελλάδα. Από την άλλη πλευρά, όμως, φάνηκε ότι αντιμετωπίζουν τον τίτλο σπουδών, για την απόκτηση του οποίου μάχονται σε καθημερινό επίπεδο, ως ένα ανίσχυρο διακύβευμα, χωρίς το οποίο ωστόσο, δεν μπορούν να εξασφαλίσουν την είσοδό τους στο «παίγνιο του πεδίου», (εργασιακού-οικονομικού), εφόσον η δύναμη κάθε δρώντος υποκειμένου εντός ενός πεδίου είναι απόλυτα εξαρτημένη από τους «διαφορετικούς συντελεστές επιτυχίας ή εκείνα τα ατού», τα οποία μπορούν να του εξασφαλίσουν ένα ανταγωνιστικό πλεονέκτημα που να λειτουργεί πρωτίστως ως «πόρος πιστοδότησης» (Bourdieu & Wacquant, 1992:73-75 Bourdieu, 2007:84-85).

Έτσι, παρ' όλα αυτά, φαίνεται ότι οι εκπαιδευόμενοι εκφράζουν τη δυσπιστία τους ως προς την εφικτή υλοποίηση του διακηρυγμένου στόχου των Σ.Δ.Ε. και αντιλαμβάνονται ότι δεν είναι εφικτό να βελτιώσουν την οικονομική τους κατάσταση μέσω ενός απλού αλλά αναγκαίου τίτλου Γυμνασίου, εξαιτίας της ανεργίας και του μεγάλου ανταγωνισμού μεταξύ των πτυχιούχων ανώτερων βαθμίδων. Στην αναποτελεσματικότητα ως προς τη βελτίωση της απασχολησιμότητας ιδιαίτερα των αποφοίτων ενήλικων εκπαιδευόμενων με χαμηλά προσόντα κατέληξαν και οι έρευνες των Blanden, Buscha, Sturgis & Urwin, 2012 και Mayo, 2012.

Ωστόσο, παρά το γεγονός πως θεωρούν ότι ιδιαίτερα η οικονομική ένταξη και η βελτίωση της θέσης τους στον χώρο εργασίας είναι ανέφικτη στην εποχή της οικονομικής κρίσης, παρακολουθούν με πείσμα το πρόγραμμα του Σ.Δ.Ε., αναζητώντας μια ύστατη ευκαιρία μόρφωσης και κοινωνικής αναγνώρισης. Τα συμπεράσματά μας συμφωνούν με τα ερευνητικά αποτελέσματα του Pinder (2011) ο οποίος διερευνώντας τις προσδοκίες δεκαεννέα εκπαιδευόμενων, διαπίστωσε ότι αυτοί, εκτός των διακηρυγμένων στόχων του προγράμματος που αφορούσαν την απόκτηση θεσμοποιημένου κεφαλαίου, επένδυσαν και τελικά αύξησαν το συμβολικό τους κεφάλαιο. Έτσι, φαίνεται ότι, σύμφωνα με τις απόψεις των εκπαιδευόμενων του δείγματος, η φοίτησή τους στον εν λόγω εκπαιδευτικό θεσμό, καθώς και η απόκτηση του απολυτηρίου του Γυμνασίου ανταποκρίνεται θετικά στο διακηρυγμένο στόχο των Σ.Δ.Ε. που αφορά στην πλήρη κοινωνική τους ένταξη και στην ενίσχυση της αυτοπεποίθησής τους.

Εντέλει, φαίνεται ότι οι εκπαιδευόμενοι του δείγματος επενδύουν στη μετατρεψιμότητα του θεσμοποιημένου κεφαλαίου τους σε συμβολικό κεφάλαιο, ένα κεφάλαιο τιμής, αναγνώρισης και πίστης, το οποίο μπορεί εν δυνάμει, να αποφέρει κέρδη, εφόσον βασικό χαρακτηριστικό της έννοιας κάθε μορφής κεφαλαίου είναι η ανταλλακτική αξία και ικανότητά της (Bourdieu, 2006:192). Καταληκτικά, διαπιστώνουμε ότι η πρόσκτηση θεσμοποιημένου κεφαλαίου από τους εκπαιδευόμενους ανταποκρίνεται μερικώς στους δύο διακηρυγμένους, με βάση την επίσημη ρητορική του εκπαιδευτικού θεσμού, προαναφερθέντες στόχους, εγείροντας το ερώτημα αν τα Σ.Δ.Ε. ως ένα υπο-πεδίο του εκπαιδευτικού πεδίου, μένουν ανεπηρέαστα από την «αναπαραγωγή» των κοινωνικών σχέσεων εξουσίας (Bourdieu, 1992: 35-36).

Βιβλιογραφία

- Ανάγνου, Ε., & Βεργίδης, Δ. (2008). «Οι στρατηγικές δράσης των Σχολείων Δεύτερης Ευκαιρίας. Το θεσμικό πλαίσιο και η συμβολή των διευθυντών». *Εκπαίδευση Ενηλίκων. Τετραμηνιαία έκδοση της Επιστημονικής Ένωσης Εκπαίδευσης Ενηλίκων, τεύχος 13, Αφιέρωμα στα Σχολεία Δεύτερης Ευκαιρίας, Ιανουάριος-Απρίλιος 2008*, Αθήνα: Επιστημονική Ένωση Εκπαίδευσης Ενηλίκων/Μεταίχμιο, σσ. 11-18.
- Αναπτυξιακός Σύνδεσμος Δυτικής Αθήνας. (2012). Στρατηγικός Σχεδιασμός Επιχειρησιακού Προγράμματος Δυτικής Αθήνας για την χρονική περίοδο 2012- 2014, Ανακτήθηκε 30 Ιουλίου 2015, από <http://home.asda.gr/PdfFiles/Epixeirisiaka/ASDA.Epixeirisiako.2012-2014.pdf>
- Βενιέρης, Γ. (2013). Η συμβολή του Σχολείου Δεύτερης Ευκαιρίας στην προσωπική και κοινωνικο-πολιτιστική ανάπτυξη των εκπαιδευομένων, την επαγγελματική (επαν)ένταξη και την επανασύνδεσή τους με την εκπαίδευση και κατάρτιση. Οι απόψεις των αποφοίτων του Σ.Δ.Ε. Θήρας. Διπλωματική εργασία, Ε.Α.Π.
- Bell, J. (2005). *Πώς να συντάξετε μία επιστημονική εργασία*. Αθήνα: Μεταίχμιο.
- Blanden, J. Buscha, F. Sturgis, P. & Urwin, P. (2012). «Measuring the earnings returns to lifelong learning in the UK». *Economics of Education Review*. Vol. 31 Issue 4, August 2012 : pp 501-514. Ανακτήθηκε 20 Ιουνίου 2016, από <http://www.sciencedirect.com/science/article/pii/S0272775712000027>
- Bourdieu, P. & Passeron, J.C. (2014). *Η αναπαραγωγή*. Αθήνα: Αλεξάνδρεια.
- Bourdieu, P. (2009). *Η Διάκριση. Κοινωνική Κριτική της Καλαισθητικής Κρίσης*. (Κ. Καψαμπέλη, Μτφρ.). Αθήνα: Πατάκη.
- Bourdieu, P. (2007). *Επιστήμη της επιστήμης και αναστοχασμός*. Αθήνα: Πατάκης.
- Bourdieu, P. (2006). *Η Αίσθηση της Πρακτικής*. (Θ. Παραδέλλης, Μτφρ.). Αθήνα: Αλεξάνδρεια.
- Bourdieu, P. (2005). *Για την Επιστήμη και τις Κοινωνικές Χρήσεις της. Θεωρία-Ιδέες* (Μ. Θανοπούλου, & Ε. Βαγγελάτου, Μτφρ.). Παναγιωτόπουλος, Ν. (Επιμ.). Αθήνα: Πολύτροπον.
- Bourdieu, P. (2000). *Πρακτικοί Λόγοι: Για τη Θεωρία της Δράσης*. (Ρ. Τουτουζή, Μτφρ.). Αθήνα: Πλέθρον.
- Bourdieu, P. (1994). *Κείμενα Κοινωνιολογίας*. Παναγιωτόπουλος, Ν. (Επιμ.). Αθήνα: Δελφίνι.
- Bourdieu, P. & Wacquant, L. (1992). *Réponses*. Paris: Éditions de Seuil.
- Bourdieu, P. (1992). *Μικρόκοσμοι. Τρεις μελέτες πεδίου*. επιμέλεια Παναγιωτόπουλος, Ν. (Επιμ.). (Μ. Δημητρακόπουλος, Μτφρ.). Αθήνα: Δελφίνι.
- Bourdieu, P. (1989). «Social Space and Symbolic Power», *Sociological theory*, Vol. 7, No 1, 14-25. Ανακτήθηκε 30 Ιουλίου 2015, από <http://www.jstor.org/stable/202060>
- CEDEFOP. (2012). *Future skills supply and demand in Europe*. Research Paper (pp. 44-46). Luxembourg: Publications Office of the European Union.
- Coen, L. Manion, L. & Morrison, K. (2008). *Μεθοδολογία εκπαιδευτικής έρευνας*. (Σ. Κυρανάκης, Μ. Μαυράκη, Χ. Μητσοπούλου, Π. Μπιθάρια, Μ. Φιλοπούλου, Μτφρ.). Αθήνα: Μεταίχμιο.
- Creswell, J. (2008). *Educational Research: planning, conducting, and evaluating quantitative and qualitative research*. (3rd ed.) New Jersey: Pearson.

- Denzin, N., & Lincoln, Y., (2011). *The SAGE Handbook of Qualitative Research*, 4th ed. California: SAGE.
- Dorsett, R. Lui, S. Weale, M. (2010). «Economic Benefits of Lifelong Learning». Centre for Learning and Life Chances in Knowledge Economies and Societies Ανακτήθηκε 20 Ιουνίου 2016, από: <http://www.llakes.org.uk>.
- ΕΛΣΤΑΤ. (2016). Έρευνα Εργατικού Δυναμικού. Νοέμβριος 2015. Δελτίο Τύπου. Ανακτήθηκε 16 Φεβρουαρίου 2016, από <http://www.statistics.gr/documents/20181/9c338875-64f3-4ba5-987f-a0511aad00c0>
- Ευθυνόπουλος, Μ. (2010). Αποτελεσματικότητα των Σχολείων Δεύτερης Ευκαιρίας: Απόψεις αποφοίτων εκπαιδευομένων του Σ.Δ.Ε. Δράμας. Διπλωματική εργασία, Ε.Α.Π.
- Edwards, R. (1997). *Changing Places? Flexibility, lifelong learning and a learning society*. London: Routledge.
- European Association for the Education of Adults. (2014). *Adult Education in Times of Crisis*. [Μπροσούρα]. Ανακτήθηκε 18 Φεβρουαρίου 2016, από http://www.eaea.org/media/policy-advocacy/adult-education-in-times-of-crisis/adult-education-in-times-of-crisis2014_final.pdf
- EU Commission. (1995). *White Paper on Education and Training - Teaching and Learning - Towards the Learning Society*. COM (95) 590, Νοέμβριος 1995. Ανακτήθηκε 31 Οκτωβρίου 2014, από http://europa.eu/documents/comm/white_papers/pdf/com95_590_en.pdf
- Ζαχαρή, Ι. (2007). Ο θεσμός των Σχολείων Δεύτερης Ευκαιρίας (ΣΔΕ) στην Ελλάδα: Προβλήματα και προοπτικές μιας Καινοτομίας. ΕΑΠ. Ανακτήθηκε 18 Φεβρουαρίου 2016, από <https://apothesis.eap.gr/handle/repo/18278>
- Grace, A. (2005). «Lifelong Learning Chic in the Modern Practice of Adult Education: Historical and Contemporary Perspectives». *Journal of Adult and Continuing Education*, May 2005; vol. 11, 1: pp. 62-79. Ανακτήθηκε 20 Φεβρουαρίου 2016, από <http://adu.sagepub.com/content/11/1/62.full.pdf+html>.
- Green, A. (2006). Οι πολλές όψεις της δια βίου μάθησης: Σύγχρονες τάσεις στην εκπαιδευτική πολιτική στην Ευρώπη. (Σ. Μούτσιος, Μτφρ.). Στο Α. Καψάλης, *Επαγγελματισμός στη Συνεχιζόμενη Εκπαίδευση*, Αθήνα: Τυπωθήτω.
- Grummell, B. (2007). «The ‘Second Chance’ myth: equality of opportunity in Irish adult education policies», *British Journal of Educational Studies* Vol 55:2, (pp. 182-201). Ανακτήθηκε 29 Οκτωβρίου 2014, από <http://onlinelibrary.wiley.com/doi/10.1111/j.1467-8527.2007.00374.x/full>
- Guimaraes, P. (2012). «Critical Links between Recognition of Prior Learning, Economic Changes and Social Justice in Portugal». *Journal of Adult and Continuing Education*, v18 n1 p61-76 Spr 2012. Ανακτήθηκε 20 Φεβρουαρίου 2016, από <http://adu.sagepub.com/content/18/1/61.full.pdf+html>
- Ιωσηφίδης, Θ. (2008). *Ποιοτικές μέθοδοι έρευνας στις κοινωνικές επιστήμες*, Αθήνα: Κριτική.
- Καραλής, Θ. (2010). Η εξέλιξη της εκπαίδευσης ενηλίκων στην Ελλάδα. Στο Δ. Βεργίδης, *Εκπαίδευση Ενηλίκων. Διεθνείς προσεγγίσεις και διαδρομές*. (σελ. 17-42). Αθήνα: Μεταίχιμο.
- Κυπριανός, Π. (2008). Αυτενέργεια στη σχολική τάξη και ενεργός πολίτης. Στο Α. Βάιος, Β. Ζόγκζα, Κακός Μ., Γ. Καμαριανός, Δ. Καρακατσάνη, Θ. Καράλης κ.ά. *Ενεργός Πολίτης και Εκπαίδευση*. (σελ.174-198). Αθήνα: Παπαζήση.

- Κυριαζή, Ν. (2011). *Η κοινωνιολογική έρευνα. Κριτική επισκόπηση των μεθόδων και των τεχνικών*. Αθήνα: Πεδίο.
- Kloot, B. (2009). «Exploring the value of Bourdieu's framework in the context of institutional change». *Studies in Higher Education*, 34(4), pp. 469-481.
- Λαμπρόπουλος, Χ., & Καρατζιά Ε. (1999). Συνεχιζόμενη και εξ Αποστάσεως Εκπαίδευση: Η Διεθνής Εμπειρία και η Ελληνική Προοπτική. Στο *Συνεχιζόμενη Εκπαίδευση και Δια Βίου Μάθηση. Διεθνής Εμπειρία και Ελληνική Προοπτική: Θ' Διεθνές Παιδαγωγικό Συνέδριο Βόλος*, 11-13 Νοεμβρίου 1999 (σελ.682-683). Αθήνα: Παιδαγωγική Εταιρία Ελλάδος.
- Μαγγόπουλος, Γ. (2011). Αξιολόγηση προγραμμάτων εκπαίδευσης ενηλίκων: η περίπτωση των σχολείων δεύτερης ευκαιρίας. (διδακτορική διατριβή, Πανεπιστήμιο Κρήτης). Ανακτήθηκε 18 Φεβρουαρίου 2016, από <http://thesis.ekt.gr/thesisBookReader/id/25546#page/280/mode/lup>
- Μυλωνάς, Θ. (2006). *Κοινωνιολογία της Ελληνικής Εκπαίδευσης. Συμβολές*. Αθήνα: Gutenberg.
- Mayo, P. (2012). «Adult Education in Malta: Challenges and Prospects». *Journal of Adult Continuing Education* Vol. 18 No.1, 2012, pp. 43-60. Ανακτήθηκε 21 Ιουνίου 2016, από <http://manchester.metapress.com/content/38223r783f171r60/>
- Mayring, Ph. Qualitative Content Analysis. *Forum Qualitative Sozialforschung / Forum: Qualitative Social Research*, [S.l.], v. 1, n. 2, jun. 2000. ISSN 1438-5627. Ανακτήθηκε 16 Φεβρουαρίου 2016, από <http://www.qualitative-research.net/index.php/fqs/article/view/1089>
- Nordlund, M., Stehlik, T., Strandh, M. (2013). "Investment in second-chance education for adults and income development in Sweden. *Journal of Education and Work*, 26, (σελ. 1-25). Ανακτήθηκε 18 Φεβρουαρίου 2016, από <http://umu.diva-portal.org/smash/get/diva2:529856/FULLTEXT03.pdf>
- Πατερέκα, Χ. (1986). *Βασικές έννοιες των Pierre Bourdieu και Jean-Claude Passeron*. Θεσσαλονίκη: Αφοί Κυριακίδη.
- Paillé, P. & Mucchielli, A. (2008). *L' analyse qualitative en sciences humaines et sociales*. Paris: Armand Colin.
- Pinder, R. (2011). Adult Learners' Understandings and Expectations of Literacy and Their Impact on Participation in Adult Literacy Programs. Διδακτορική διατριβή, University of Michigan. Ανακτήθηκε 24 Ιουνίου 2016, από <https://deepblue.lib.umich.edu/handle/2027.42/84609?show=full>
- Robson, C. (2007). *Η έρευνα του πραγματικού κόσμου*. Μιχαλοπούλου, Κ. (Επιμ.). (Β. Νταλάκου & Κ. Βασιλικού, Μτρφ.). Αθήνα: Gutenberg.
- Roth, K. H. (2012). *Η Ελλάδα και η κρίση. Τι έγινε και τι μπορεί να γίνει*. Θεσσαλονίκη: Νησίδες.
- Σακελλαρόπουλος, Σ. (2014). *Κρίση και κοινωνική διαστρωμάτωση στην Ελλάδα του 21^{ου} αιώνα*. Αθήνα: Τόπος.
- Swingewood, A. (1998). *Cultural theory and the problem of modernity*. USA:ST. Martin's Press INC.
- Τζιαφέτας, Κ. (2012). Εκπαιδευτική Πολιτική και Κοινωνικός Αποκλεισμός σε πλαίσια οικονομικής κρίσης: Η περίπτωση των Σ.Δ.Ε. Διπλωματική εργασία, Ε.Α.Π.
- Τόλη, Α. (2011). Το Σχολείο Δεύτερης Ευκαιρίας ως φορέας κοινωνικής επαγγελματικής και εκπαιδευτικής ένταξης του ενήλικα. Μύθος ή πραγματικότητα; Η περίπτωση του Σ.Δ.Ε. Ιωαννίνων. Διπλωματική εργασία, Ε.Α.Π.
- Τσαούσης, Δ. (2007). *Η εκπαιδευτική Πολιτική των Διεθνών Οργανισμών*. Αθήνα: Gutenberg.

Tomson, P. (2008). Field. In K. Grenfell (Ed.), *Pierre Bourdieu: Key Concepts* (pp. 67-81). U.K: Acumen Publishing Limited.

ΦΕΚ 1861/2014: Έναρξη σχολικού έτους 2014-2015. Κανονισμός Οργάνωσης και Λειτουργίας Σχολείων Δεύτερης Ευκαιρίας (ΣΔΕ). Ανακτήθηκε 16 Φεβρουαρίου 2016, από <http://edu.klimaka.gr/nomothesia/fek/2434-fek-1861-2014-kanonismos-leitourgias-sde.html>

Φωτόπουλος, Ν. (2014). Κοινωνικές και πολιτισμικές διαστάσεις της κρίσης στην εκπαίδευση: το διευρυνόμενο χάσμα. Στο Σ. Ζαμπαρλούκου & Μ. Κούση (επιμ.), *Κοινωνικές όψεις της κρίσης στην Ελλάδα* (σελ. 305-326). Αθήνα: Πεδίο.

Χαλδούπη, Α. (2014). Τα Σχολεία Δεύτερης Ευκαιρίας και η επαγγελματική ανάπτυξη των εκπαιδευομένων: Η περίπτωση του Σ.Δ.Ε. Λαμίας. Διπλωματική εργασία, Ε.Α.Π.